PAPERS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA
núm. 33, març 2001, pàgs. 19-23

ELS TEIXITS URBANS ALS BARRIS FRONTERERS: ESTAT, PATOLOGIES, FUTUR URBÀ. REFLEXIONS ENTORN DE LA SEVA PERVIVÈNCIA. PROPOSTES DE RENOVACIÓ

CÈSAR DÍAZ
Arquitecte. Professor de Construccions Arquitectòniques I. UPC

SUMARI

1. Introducció

2. Característiques generals de la trama urbana i de l'edificació

3. Característiques tipològiques dels edificis
3.1 Edificacions residuals del planejament anterior al període d'ocupació en massa del barri
3.2 Edificis autoconstruïts originàriament, amb progressiva densificació espontània no regulada de la parcel·la en profunditat i altura
3.3 Edificis autoconstruïts originàriament amb adaptació posterior al planejament vigent
3.4 Edificis de nova planta realitzats segons el planejament vigent

4. Propostes d'intervenció: factors que cal considerar referents a l'estat actual de l'edificació

ABSTRACTS

El context que va caracteritzar el naixement i creixement dels barris fronterers a partir dels anys 50 i 60 ha condicionat de manera decisiva la seva trama urbana i la tipologia de l'edificació, tant pel que fa als seus trets més destacats com pel que fa a la seva qualitat. Així, és ben conegut que fenòmens com la parcel·lació il·legal, l'ocupació espontània d'àrees marginals o l'assentament en àrees d'urbanització no consolidada han estat determinants per a les trames urbanes d'aquests barris, igual que l'autoconstrucció o la convivència de les noves edificacions amb els teixits preexistents ho han estat per la tipologia de l'habitatge i la parcel·lació del sòl. És per això que l'anàlisi conjunt d'aquestes característiques comunes permet formular un cert nombre de directrius vàlides per a la majoria d'aquestes trames urbanes, que poden anar des de la regulació estricta de l'edificabilitat fins a la rehabilitació de les façanes i habitatges que han patit un grau més elevat de degradació.

El contexto que caracterizó el nacimiento y crecimiento de los barrios fronterizos a partir de los años 50 y 60 ha condicionado de manera decisiva su trama urbana y la tipología de la edificación, tanto por lo que se refiere a sus características más destacadas como por lo que se refiere a su calidad. Así, es conocido que fenómenos como la parcelación ilegal, la ocupación espontánea de áreas marginales o el asentamiento en áreas de urbanización no consolidada han sido determinantes para las tramas urbanas de estos barrios, igual que la autoconstrucción o la convivencia de las nuevas edificaciones con los tejidos preexistentes lo han sido para la tipología de la vivienda y la parcelación del suelo. Es por esta razón que el análisis conjunto de de estas características comunes permite formular ciertas directrices válidas para la mayoría de estas tramas urbanas, que pueden ir desde la regulación estricta de la edificabilidad hasta la rehabilitación de las fachadas y las viviendas que han sufrido un mayor grado de degradación.

The context that characterized the birth and growth of the "border areas" from the 50s and 60s has suited decisively their urban fabric and building typologies, either in relation to their principal features or their quality. Thus, is well known that phenomena like illegal land occupation, the spontaneous growing of marginal areas or the settlement in non consolidated urban areas have been very important factors for the urban fabric of these areas, just like the self-construction or the coexistence of new edifications with the preexisting ones have also been important for the typology of housing or land division. It is because of this reason that the joint analysis of these common characteristics permits the identification of a certain number of guidelines, valid for the majority of these urban fabrics, that may go from the strict regulation of the edificability to the rehabilitation of the fronts and houses that may have suffered a high degree of degradation.

Le contexte qui a caractérisé la naissance et le développement des quartiers frontaliers durant les années 50 et 60 a conditionné de façon décisive le tissu urbain et la typologie de la construction, tant en ce qui concerne ses traits plus particuliers comme en ce qui concerne sa qualité. Ainsi, il est bien connu que les phénomènes comme la parcellisation illégale, l'occupation spontannée d'aires marginales ou l'affermissement en aires d'urbanisation non consolidée ont été determinant pour les structures urbaines de ces quartiers, tout comme l'autoconstruction ou la cohabitation des nouvelles constructions avec les tissus preexistants l'ont été par la typologie de l'habitage, et la parcellisation du sol. C'est pourquoi l'analyse de l'ensemble de ces caractéristiques communes permet formuler un certain nombre de directives valables pour la majorité de ces structures urbaines, qui peuvent aller de la régulation stricte de l'édificabilité à la réhabilitation des façades et des bâtiments qui ont souffert une importante dégradation.

Cèsar Díaz

ELS TEIXITS URBANS ALS BARRIS FRONTERERS: ESTAT, PATOLOGIES, FUTUR URBÀ. REFLEXIONS ENTORN DE LA SEVA PERVIVÈNCIA. PROPOSTES DE RENOVACIÓ

1. Introducció

El fet diferencial que més caracteritza els barris que ara es poden denominar fronterers –abans molts d'ells dits perifèrics– és la seva posició en els límits entre la gran ciutat i les viles i poblacions que han anat formant progressivament el continu urbà, a partir de les dècades de 1950 i 1960, com a resultat del ràpid creixement demogràfic que afectà la metròpoli barcelonina. Aquesta posició limítrof i la seva funció de receptora improvisada de les noves gents que s'incorporaven al món del treball industrialitzat han estat, indubtablement, els factors que més han influït en el procés de formació d'aquests barris i en el seu desenvolupament posterior.

Cal tenir presents aquestes circumstàncies quan es tracta d'analitzar i avaluar la situació present d'aquests indrets, atès que el curt però intens procés de transformació experimentat per gairebé tots aquests barris pot induir a considerar com a factor de més rellevància solament el que és més visible del seu estat actual, quan, de fet, en molts aspectes no és així. En efecte, l'aparença de ciutat normalitzada que es desprèn d'un primer recorregut pels seus carrers, relativament ben urbanitzats, ben equipats de mobiliari urbà, amb nivells de neteja acceptables i amb les façanes d'un bon nombre dels seus edificis dignament mantingudes o rehabilitades, minimitza falsament el nivell problemàtic que un coneixement més aprofundit de les característiques de l'edificació i de la trama urbana que la ubica i condiciona permet descobrir.

Són precisament aquests aspectes els que es tracten seguidament, utilitzant la informació recopilada arrel de la recent jornada sobre la renovació urbana dels barris citats i la recollida en el treball intitulat Avaluació dels potencials de permanència i transformació de les àrees urbanes a la Regió Metropolitana de Barcelona, encarregat fa un temps pel Consell Comarcal del Barcelonès i coordinat pel Servei d'Ordenació Urbanística de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona[1].

[1] *Cèsar Díaz, Amador Ferrer, Ramón García: Avaluació dels potencials de permanència i transformació de les àrees urbanes a la Regió Metropolitana de Barcelona, Consell Comarcal del Barcelonès, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1992.*

2. Característiques generals de la trama urbana i de l'edificació

En la formació dels barris definits com a fronterers es poden distingir en principi dos tipus de trames urbanes clarament diferenciables: la que conté els denominats polígons d'habitatges i la conformada pel traçat dels carrers i petites parcel·les que delimiten els vials i generen illes d'edificacions, generalment amb nivells d'ocupació en planta elevats. Però, de fet, és aquest segon tipus de formació el que més caracteritza aquests barris, en ser els llocs on es presenta generalment una situació de formació espontània de l'edificació inicial, acompanyada sovint d'una certa absència de coordinació urbanística a l'àrea ocupada. Aquesta situació singularitza els barris fronterers en relació amb els polígons d'habitatge, els quals constituïen operacions d'extensió variable i límits ben definits realitzades a partir d'un procés de gestió coordinat i regulat que abastava les fases de planejament, projectació, construcció i fins i tot, en els de promoció pública, ocupació dels nous residents.

Tot i que, evidentment, les àrees ocupades per polígons d'habitatge són objecte també d'una casuística específica pel que fa a les condicions funcionals dels allotjaments i a la qualitat constructiva dels edificis, la casuística esmentada és independent de la seva ubicació urbana concreta, ja que es diferencia clarament de l'altre tipus de trama per aquesta circumstància i no solament per la seva morfologia i el procés inicial de gestió. És per això, i pel fet que als recintes urbans dels barris fronterers hi predomina clarament en extensió territorial aquesta altra trama formada per edificacions en parcel·les individuals, illes i vials, que ens hi referirem específicament a partir d'ara.

Cal fer esment, en primer lloc, a l'origen i les característiques físiques de les trames on s'assenta l'edificació. Origen que pot ser divers quant a les seves forma, distribució i dimensions, segons es tracti d'una àrea d'ús agrícola parcel·lada il·legalment pel propietari, d'una àrea marginal ocupada espontàniament per la població, o d'una àrea urbanitzada subequipada d'escàs valor o amb un tipus d'urbanització no consolidada o aturada. Les diferències que

s'assenyalen a les parcel·les, el traçat dels carrers o la forma de les illes permeten descobrir de vegades –però no sempre– el seu origen. Així ens trobem amb parcel·les estretes i profundes dimensionades homogèniament i amb una disposició regular dels carrers quan es tracta de finques rústiques transformades il·legalment en sol urbà; o amb àrees ubicades en terrenys amb forts pendents i distribució irregular de les parcel·les i de la xarxa viària als barris en zones originàriament marginals de la ciutat; o bé amb parcel·lacions inicials de dimensions més generoses i distribucions racionals a les àrees d'origen suburbà. De tota manera, moltes d'aquestes diferències, perceptibles encara en el nucli inicial, s'han anat diluint i desdibuixant al llarg del procés de desenvolupament i consolidació de què ha estat objecte cadascuna de les àrees, de manera que és possible establir actualment unes certes característiques comunes que es poden sintetitzar en les punts següents:

–Parcel·les estretes, majoritàriament de 4 a 8 metres d'amplada, generalment molt profundes, amb dificultats per aconseguir unes bones condicions de ventilació dels habitatges.

–Ordenació de l'edificació en illes tancades sense pati central ben definit, amb alts nivells d'ocupació en planta per a cada edificació, que arriba a disposar de parcel·les a l'interior de l'illa amb accés independent des del carrer o subsidiari d'algun edifici que hi té façana.

–Edificació molt heterogènia pel que fa a la seva tipologia i qualitat constructiva, amb edificis d'una a cinc, i de vegades sis plantes, fondàries edificades molt variables i amb presència dispersa d'edificis sencers i cossos edificats autoconstruïts.

–Existència d'infrahabitatges, amb nivells d'habitabilitat molt baixos i superfície útil escassa.

Evidentment, l'aproximació o el grau de reiteració en què les situacions citades apareixen en cada barri són variables. De tota manera, sempre hi són presents de forma prou manifesta com per identificar-los i diferenciar-los de les altres zones urbanes.

3. Característiques tipològiques dels edificis

L'anàlisi de la qualitat del parc edificat en aquests barris requereix un coneixement previ dels diversos tipus d'edificis existents amb una visió dinàmica que abasti no tan sols el seu estat actual, sinó també el seu origen i, si és el cas, les modificacions de les quals han estat objecte al llarg del temps. Tot seguint aquest criteri, en el conjunt d'edificis que conformen els barris esmentats és possible diferenciar els quatre tipus que es relacionen i comenten seguidament.

3.1. Edificacions residuals del planejament anterior al període d'ocupació en massa del barri

Es tracta d'edificis d'una o dues plantes, construïts abans de la dècada de 1950 en àrees ja urbanitzades o contígües a les urbanitzades. Actualment se'n conserven poques. Es distingeixen per mantenir algun ornament a les façanes i no ocupar tot el solar. Els materials emprats en la seva construcció són el totxo massís i, si no ha estat renovada, la fusta a les cobertes i les bigues dels sostres.

3.2. Edificis originàriament autoconstruïts, amb progressiva densificació espontània no regulada de la parcel·la en profunditat i altura

Són edificis de construcció inicial molt precària, ocupats per infrahabitatges, que s'han anat estenent per la parcel·la fins a ocupar-la totalment en funció de les necessitats peremptòries de les famílies. Generalment, són els que contenen els estatges de pitjors condicions higièniques i funcionals. Es presenten casos en què solament es conserven en aquestes condicions els cossos edificats situats a l'interior de les illes, mentre que els més propers als carrers han estat substituïts o reformats. Els esquemes d'agrupament o agregació dels allotjaments poden ser molt diversos: escalonats amb accés per passadís lateral transversal al carrer, al voltant d'un pati central, etc.

3.3. Edificis originàriament autoconstruïts amb adaptació posterior al planejament vigent

Es tracta d'edificis que han anat addicionant a la construcció inicial altres cossos edificats, general-

ment afegint-hi plantes i modificant o suprimint l'allotjament inicial, que de vegades es transforma en local comercial o magatzem. En un determinat moment d'aquest procés de creixement, l'edifici s'adapta al planejament vigent amb la realització d'un projecte arquitectònic i l'obtenció d'una llicència municipal. En molts d'aquests edificis les distribucions reals de les plantes i les exigües condicions de ventilació i il·luminació d'algunes peces delaten el seu origen i les dificultats d'adaptació a les regulacions de la normativa aplicable.

3.4. Edificis de nova planta realitzats segons el planejament vigent

Són els edificis que d'una forma integral –ja sigui per enderroc i substitució del preexistent o per ocupar una parcel·la no edificada– han estat realitzats totalment de nou segons el procediment seguit habitualment pels edificis de nova planta i han esgotat el volum edificable permès en els successius planejaments. De fet, són els que disposen dels habitatges més ben equipats i amb programes funcionals més racionals; la principal dificultat limitadora, en certs casos, de la seva qualitat són les condicions imposades per la pròpia estructura del parcel·lari dins d'illes amb alta ocupació del sòl.

4. Propostes d'intervenció: factors que cal considerar referents a l'estat actual de l'edificació

El coneixement de les característiques essencials de les trames urbanes on s'assenten els barris fronterers i dels tipus d'edificis que contenen permet establir una relació de recomanacions que cal considerar a l'hora de precisar els trets dels planejaments i els programes d'actuació especials que s'hi facin. Les recomanacions esmentades poden sintetitzar-se en els punts següents:

–Cal promoure i incentivar la substitució de l'edificació espontània no evolucionada que encara existeix, tot evitant la consolidació urbana d'edificis precaris mitjançant processos de legalització aconseguits amb actuacions de reforma o ampliació realitzades a posteriori.

–Cal regular estrictament els augments d'altura de l'edificació existent realitzada al llarg de les dècades de 1950, 1960 i començament de la de 1970, per tal de no minvar fins a valors inacceptables els nivells de seguretat inicials, generalment molt justos, dels edificis esmentats. L'adopció d'una regulació a escala urbana d'una mesura d'aquest tipus es justifica per l'elevat grau de reiteració amb què aquesta situació es presenta en aquests barris.

–Per la mateixa raó expressada en el punt anterior, cal promoure i incentivar la inspecció de les condicions de seguretat de l'edificació legal construïda en el període esmentat. La freqüent presència total o parcial dels cossos originals de construcció precària, la dinàmica absolutament heterogènia i particular dels processos d'ampliació per fases successives i la freqüent mancança real d'una garantia tècnica de les obres realitzades aconsellen emprendre mesures preventives especials en aquestes àrees.

–Dins d'allò que sigui possible en cada àrea, cal propiciar la recuperació dels interiors d'illa com a espais sense edificació residencial i llocs de ventilació factible i il·luminació dels habitatges que hi donen front, fortament limitades en molts casos per les dimensions reduïdes d'aquests espais, molt petits i de forma irregular, i per les situacions d'ocupació que encara perduren a algunes illes.

–Tot i les conegudes dificultats de gestió que comporta, sempre resulta convenient procurar incentivar que es rectifiqui la proporció de les parcel·les, generalment molt profundes i estretes, la qual cosa dificulta o anul·la la ubicació de patis interiors de ventilació i il·luminació, absolutament necessaris per a l'aprofitament racional de l'espai interior dels habitatges.

–Finalment, cal no oblidar la necessitat d'incentivar el manteniment de tots els edificis que estan en bones condicions de conservació; aquesta recomanació és generalitzable, evidentment, a totes les àrees no considerades específicament com a barris fronterers.